

A PROPÒSIT DELS CLÀSSICS A *HORACIANES*

El 1998, vaig presentar a la Universitat de Bremen la tesi, redactada en alemany i publicada un any més tard, en què em proposava analitzar *Horacianes* des del punt de vista de la pragmàtica literària i la sociologia cultural de Bourdieu, per tal de conèixer l'ús que Estellés fa, entre d'altres coses, dels poetes clàssics. Una de les conclusions a què vaig arribar era que faltaven estudis que exploressin més sistemàticament el món intertextual de l'insigne valencià. La tesi d'Amador Calvo Ramon, publicada l'any 2007 a Internet sota el títol «Le référentiel et l'intertextualité dans l'œuvre poétique de Vincent Andrés Estellés», ve, doncs, a omplir un buit important, i ho fa amb un total de 800 pàgines dedicades a les múltiples i variadíssimes referències que Estellés fa als poetes llatins, però també a autors com Al-Russafi, Shakespeare i Alfred de Musset, com també a Vicente Aleixandre, Rafael Alberti i Ausiàs March. Aquest treball complementa, doncs, aquell que, des de finals de la dècada dels 90, realitza Mariona Aparicio entorn de la presència dels catalans medievals, des de Llull i March fins a Roís de Corella i Jaume Roig, en l'obra d'Estellés. En qualsevol cas, en aquestes pàgines em referiré principalment al treball de Calvo Ramon, i més concretament, a l'extens capítol, el primer de la tesi, que dedica a *Horacianes*.

El principal mèrit de Calvo és que ressegueix les fonts antigues abans d'analitzar els diferents mecanismes de transformació que Estellés posa en marxa. La seva expertesa també li permet de valorar amb criteri els textos dels antecessors catalans als quals es refereix, com Costa i Llobera, Ll. Ribet i M. Balasch, aspecte fonamental en el cas d'*Horacianes*. El fet que el poema XXXVI, sobre tres parelles amb relacions amoroses capritxoses, variï la forma i el contingut de l'oda I, 33 d'Horaci serveix a Calvo per assegurar que és l'únic text d'*Horacianes* on podem parlar d'imitació, i que en general caldria definir el recull com una ficció autorial on Estellés utilitza un poeta i un text per a determinades finalitats. Sempre segons Calvo, el que hi hauria entre Estellés i Horaci seria una comunitat de pensament

pel que fa a la imitació, un dels grans temes del poemari en qüestió, que també ho va ser de l'autor antic. Aquesta faceta d'Horaci com un dels intel·lectuals llatins que manté viva l'herència grega explica el paper de Grècia a *Horacianes* i el joc que proposa Estellés entre els mons grec, romà i valencià.

Els poemes que versen entorn de Safo són interpretats com un diàleg entre Estellés i la poeta grega, amb copresència de Virgili i Horaci, per concloure que «l'expressivitat poètica sobre el no dit» demostra la comprensió profunda de Safo per part del valencià. També les referències d'Estellés a Virgili i l'*Eneida* queden més clares si seguim la idea de Calvo que Virgili, tot i merèixer l'admiració del seu coetani Horaci per haver resistit a les temptacions del poder, a la fi s'hauria deixat instrumentalitzar per August.

En general, el treball de Calvo deixa fora de dubte que Estellés utilitza les fonts clàssiques des d'un profund coneixement i també des de la intuïció que tan sovint li ha estat reconeguda. Així mateix, queda clar que qualsevol referència està feta a consciència i amb intenció. Tanmateix, quan es planteja el perquè de la intertextualitat estellesiana amb els clàssics, el treball de Calvo sembla tocar els seus límits. Després d'haver analitzat tota la riquesa del joc intertextual, redueix, com el mateix Estellés («Vaig pensar un dia d'emprar els noms de figures literàries excelses, com els d'Horaci, Virgili, Rufus Fest Avié, Ovidi. Això em permetia parlar de moltes coses que ocorrien a la ciutat de València i guardar després amb un mínim de seguretat els papers que anava escrivint»¹), el motiu final de l'ús dels clàssics a la repressió franquista, tot deixant de banda la complexitat de les relacions entre els àmbits autoreferencial i referencial.

Pel que fa a la credibilitat de les informacions que Estellés ofereix en els paratextos, Calvo hauria d'haver estat advertit: com ell mateix recorda, les traduccions que Balasch féu de Safo, i a les quals al·ludeix Estellés a l'Horaciana XXIV, no aparegueren fins al 1973, quan Estellés afirma haver conclòs el seu poemari el 1970. Si Calvo no insisteix en aquesta contradicció d'Estellés, tampoc no ho fa en la

1. Entrevista amb E. Bou.

valoració de les traduccions de Balasch, considerades correctes per ell, però tractades amb menyspreu per Estellés: «allò més fotut és que / hauràs de ser traduïda per un rector un / dia que ja sé.»

El problema no és que Calvo excusi l'obsessió anticlerical d'Estellés subjacent a aquests versos amb el nacionalcatolicisme imperant, sinó que el règim franquista i els seus epifenòmens, com la censura, es converteixin en una mena de comodí que ho explicaria tot. L'afany per relacionar els textos amb la realitat vivencial d'Estellés arriba a tal extrem, que Calvo ens fa sabedors del segon cognom d'Ombuena (el cap d'Estellés en la vida real, a *Horacianes* manipulator encarnat pel biògraf llatí Suetoni) per poder completar l'anagrama de Suetoni a partir del nom complet de José Ombuena Antiñolo. D'una manera semblant, Calvo força l'etimologia d'Ebre per tal d'explicar que amb el bou d'Ibèria Estellés insinua la batalla de l'Ebre i, per tant, la Guerra Civil sobre la qual Franco construiria el seu poder.

Malauradament, les sobreinterpretacions no es limiten a aquests inofensius trencaclosques, sinó que s'apoderen d'àmbits on tenim motius per pensar que l'objecte principal del text en qüestió no és la denúncia d'una persecució, sinó la cerca d'una identitat cultural i existencial, com Calvo bé diu en un altre moment del seu treball (p. 76). Així, al poema eròtic XXI entén que el vers final «l'ofici de poeta em determina a no dir-ho tot» seria una al·lusió a la censura i no una gràcia autoirònica que es troba en la línia d'una sèrie d'observacions autoreflexives i que, per tant, aporta un important element a la caracterització del jo líric.

De la mateixa manera que la censura impregna, segons interpretem a Calvo, els poemes eròtics, també en la mort, preocupació central i profunda del jo líric d'*Horacianes*, estaria present l'amenaça del règim franquista:

no parle d'una vida interrompuda
en el moment millor, aquella joventut
o bé perfecció que, sol·lícits, els déus de vegades s'emporten,
gelosos, al seu regne,

sinó d'aquella mort o progressiu desésser,
d'aquell moment precís on comença el desésser
i hom sap des d'aleshores que l'espera la mort,
i únicament la mort.
va envers ella i no sap quin serà aquell moment
fatal en què el desésser s'acomplirà per fi,
haurà clos el seu cercle, el seu brutal anell.
parle molt de la mort aquests dies darrers.

Aquest poema XIV és un dels sis textos del recull on el jo líric reflexiona sobre diferents aspectes de la mort, alhora motiu per exposar dubtes i remordiments sobre una vida que arriba a la seva fi, per parlar de diferents models de vida i del dret a equivocar-se, de la preocupació per la fama pòstuma i del *carpe diem*, sempre amb Horaci com a referent, com també de les falsificacions que el jo líric atribueix a Suetoni.

El pensament entorn de la mort està relacionat amb la temàtica eròtica en la mesura que fa reflexionar el jo líric sobre la minva de la seva virilitat i que l'obliga a redefinir el seu paper envers la dona i el sexe. Allà on s'agrairia alguna dissertació sobre el tractament d'aquestes temàtiques en autors antics o la concreció de la idea que l'Horaci d'Estellés és un home torturat per inquietuds existencials, Calvo tot just celebra un poema contra el règim: «podrem trobar una millor acusació contra una dictadura?» (p. 69).

En la línia d'aquesta orientació, la història és percebuda des d'un essencialisme que impedeix de comprendre-la com una construcció social. Afirmar, a partir del fet que segons el franquisme oficial el valencià no tindria filiació amb el català, que «el revisionisme històric llisca com una amenaça per sobre del poemari» (p. 50) no deixa de sorprendre si entenem que l'objecte del revisionisme sempre serà una versió socialment acceptada de la història, la qual cosa evidentment no era el cas del valencianisme. Centrat en la seva interpretació particular d'Estellés, Calvo perd de vista que abans de Franco la situació lingüística al País Valencià estava lluny de trobar-se normalitzada i que, per reprendre un exemple que ell dóna, els Jocs Florals ja havien folkloritzat la literatura en català ben abans que ho fessin els

franquistes (p. 599). Per això, diu que els valencians estaven condemnats a l'analfabetisme, quan hauria de precisar que no sabien escriure ni llegir en català, com tampoc no en sabien les generacions anteriors (p. 66). Per la mateixa raó accentua el paper de l'autor com a víctima de la repressió lingüística fins a tal punt que arriba a afirmar que «Estellés és un dels pocs poetes de sa generació nascuts en un poble, quan els vilatans que no parlaven la llengua de l'imperi franquista no tenien drets civils» (p. 55).

Deixant de banda aquesta relliscada, la situació cultural i lingüística de la postguerra es comprèn millor si també es mencionen la fragilitat dels avenços durant aquesta breu etapa històrica, el raquític Renaixement valencià i els segles de decadència cultural i progressiva substitució del català que l'havien precedit. Sense relativitzar les responsabilitats del règim franquista, l'abordament d'aspectes com aquests podria contribuir a exhibir el panorama, més complex de com el descriu Calvo, entre d'altres coses perquè la missió del dictador era restablir l'*statu quo ante*, amb la violència i el totalitarisme coneguts, i recuperar, al cap i a la fi, unes estructures i uns valors que ja havien estat els dominants abans de la Segona República.

L'interès per presentar Estellés com un poeta identificat i preocupat no solament per la llengua, sinó també per la literatura catalana porta l'autor a interpretar el poema IX i, en concret, el vers «com davallen les obres a un fons inescrutable» com una metàfora de la història col·lectiva de la catalanitat, quan es tracta d'un dels textos més intensos i existencials del poemari entorn de la impossibilitat d'esquivar, en l'hora de la mort, el record de les accions que l'home ha comés al llarg de la seva vida i que el torturen sense que hi pugui canviar res.

Òbviament, *Horacianes* és un document de la persecució dels valencianistes. El poemari sobrepassa, però, l'interès d'un pamflet i també el d'un pur objecte filològic. El sociòleg Pierre Bourdieu proposa una explicació de com un escriptor exitós pot exercir influència sobre l'àmbit polític. Segons Bourdieu, cada camp com el literari, el polític, l'econòmic, etc. disposaria d'una certa autonomia i estaria caracteritzat per una activitat on els actors (autors, editors, crítics,

etc.) competeixen per beneficis específics. El reconeixement acumulat dins un camp es podria fer valer com a capital simbòlic en un altre camp. En el cas d'Estellés podem dir que, un cop reconegut com a poeta de pes, l'autor també va ser capaç d'exercir influència en l'àmbit polític, la qual cosa feia quan recolzava amb la seva presència o amb declaracions més o menys explícites el projecte definit per Joan Fuster. Sociològicament parlant, la importància dels clàssics antics rau en el fet que Estellés va demostrar el seu coneixement i la seva capacitat d'actualitzar la tradició clàssica com la més reconeguda i la que li podia conferir més autoritat.

Aplicada a *Horacianes*, la idea de la transferència de capital que proposa Bourdieu significa que, per exercir influència política, un autor no ha de fer necessàriament literatura política, sinó que pot influir des de la legitimitat que ell i la seva obra han adquirit en el camp literari. Per això, a *Horacianes* i, en general, a les obres on la intertextualitat és constitutiva d'Estellés és innecessari buscar una justificació en les referències polítiques explícites o vetllades, ja que és precisament la dimensió intertextual i estètica, i la no política, la portadora d'aquell capital que més efectes polítics pot generar. Per altra banda, una anàlisi intertextual no deixa de ser una aportació útil fins i tot des del punt de vista sociològic en la mesura que contribueix a fer comprendre l'impacte de les tradicions culturals i de la literatura universal, així com els efectes que una obra pot tenir sobre altres àmbits de la vida social.

Al seu treball sobre la literatura catalana medieval en Estellés, Mariona Aparicio defensa la hipòtesi que la millor poesia d'Estellés, la que presenta un grau més elevat d'elaboració formal i estilística, es deu en part a una major presència dels clàssics i dels seus models estètics i literaris. Comparteixo plenament aquesta opinió des del convenciment que hem de ser crítics tant amb la qualitat de cadascun dels poemaris com amb les declaracions paratextuals de l'autor, que massa sovint ens han ofuscat la vista i ens han impedit d'adoptar una posició prou distant.

A la fi de la seva tesi, Calvo lamenta que Estellés no hagi passat a formar part del patrimoni literari universal. Per la meua part, es-

tic convençut que hi arribarà quan aconseguim de concebre'l des del valor que pot tenir per a qualsevol lector culte i no per la seva crítica al franquisme o com a «el més fecund i eficaç creador de la mitologia identitària valenciana» (Espinós, 2004: 183) en què certa crítica sembla voler-lo convertir. Una altra cosa és la qualitat moral o cívica de l'autor, però aquesta no la podrem conèixer per les paraules.

OBRES CITADES

- ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent (1974). *Les pedres de l'àmfora*. Obra Completa, 2. València: 314, .
- APARICIO I CORTÉS, Mariona (1997). «Una aproximació a la tradició literària catalana medieval en la poesia de Vicent Andrés Estellés». [Memòria de Llicenciatura inèdita]. Universitat de València.
- BOU, Enric (1978). «Vicent Andrés Estellés – una inconformitat». *Serra d'Or*, juliol-agost.
- BOURDIEU, Pierre (1979). *La distinction. Critique sociale du jugement*. París: Les Éditions de Minuit.
- CALVO RAMON, Amador (2007). «Le référentiel et l'intertextualité dans l'œuvre poétique de Vicent Andrés Estellés». [Tesi doctoral]. Université Paris VIII, [en línia]: <<http://www.bu.univ-paris8.fr/web/collections/theses/CalvoRamonThese.pdf>>
- ESPINÓS FELIPE, Joaquim (2004). «La construcció de l'imaginari nacional en la poesia de Vicent Andrés Estellés». Dins: Ferran CARBÓ; Enric BALAGUER; Lluís MESSEGUER (ed.). *Vicent Andrés Estellés*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- FERRANDO MELIÀ, Ferran (1999). *Die «Horacianes» von Vicent Andrés Estellés*. Frankfurt am Main: Vervuert.

FERRAN FERRANDO